

บทที่ 4

พัฒนาการของหนังสือเรียนสังคมศึกษาในประเทศไทย

เมื่อพิจารณาประวัติและวิวัฒนาการของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาในประเทศไทย จะพบว่าจุดเริ่มต้นที่กำหนดให้เรียนวิชาสังคมศึกษาเป็นวิชาเฉพาะปรากฏในหลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2438 เป็นครั้งแรก และกลายเป็นวิชาที่ถือว่ามีความจำเป็นสำหรับบ้านเมืองต่อมา หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาจึงเป็นหนังสือบังคับใช้ที่กำหนดให้นักเรียนต้องมีไว้สำหรับติดตัวมาตั้งแต่ พ.ศ. 2455

ในช่วงระยะเวลาที่หนึ่งร้อยปีที่ผ่านมา เนื้อหาวิชาสังคมศึกษาได้รับการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งปัจจัยที่มีส่วนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้แก่สภาพความต้องการของบ้านเมืองที่สัมพันธ์กับเป้าหมายของการจัดการศึกษาของรัฐ การเปลี่ยนแปลงหลักสูตรและแนวคิดทางการศึกษาที่เปลี่ยนแปลงไปให้สัมพันธ์กับสภาพของสังคม นโยบายการจัดการศึกษาของรัฐตามที่ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญ และแผนการศึกษาแห่งชาติ เป็นต้น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เหมาะสมกับกาลสมัย เป็นเหตุให้หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษามีเนื้อหาสาระและวิธีการนำเสนอเนื้อหาที่แตกต่างกันไป ดังนี้

1. ลักษณะของเนื้อหาและการเปลี่ยนแปลงของเนื้อหา

นับตั้งแต่มีการประกาศใช้หลักสูตรครั้งแรกในปี พ.ศ. 2438 เรื่อยมาจนถึงหลักสูตร พ.ศ. 2498 นั้น หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาที่เริ่มปรากฏนั้นสอดแทรกอยู่ในหนังสืออ่านสำหรับวิชาภาษาไทย ซึ่งหลักสูตรกำหนดให้อ่านพระราชพงศาวดารย่อ (ตอนกรุงเก่า) ในประโยค 1 ชั้น 3 อ่านพระราชพงศาวดารราชวงศ์ปัจจุบัน พระราชพงศาวดารพิศดาร เล่ม 1 เล่ม 2 ในประโยค 2 ชั้น 1, 2 และ 3 ตามลำดับ โดยมีจุดมุ่งหมายให้อ่านจบแล้วเล่าเรื่องปากเปล่าได้

ต่อมาได้แยกเนื้อหาพงศาวดารมารวมกับวิชาภูมิศาสตร์ เป็นวิชาภูมิศาสตร์และพงศาวดาร จากนั้นได้พัฒนาเป็นวิชาประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นเนื้อหาทั้งประวัติศาสตร์ชาติไทยและของชาติอื่น

วิชาภูมิศาสตร์ เป็นวิชาแรกที่กำหนดให้เรียนในประโยค 3 ตั้งแต่ชั้นปีที่ 1 ถึงปีที่ 4 โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพของโลก ประเทศและเมืองต่าง ๆ ซึ่งเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประเทศต่าง ๆ เหล่านี้เน้นในเรื่องที่ตั้ง ลักษณะภูมิประเทศ ดินฟ้าอากาศ การทำมาหากิน โดยเฉพาะเรื่องการค้าขาย เส้นทางติดต่อการค้า ที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทยระหว่างดินแดนที่อยู่ใกล้เคียง ทวีปเอเชีย ยุโรป อเมริกา ตามลำดับ ซึ่งการเรียนรู้อะไรดังกล่าวต้องอาศัยแผนที่เป็นสำคัญ เนื้อหาที่เรียนจึงได้แก่ เรื่องแปลน แผนที่ หัดให้เขียนแผนที่ประเทศสยาม โดยไม่ต้องดูแบบ เป็นต้น ในช่วงเวลานั้นจะเห็นว่ามีความจำเป็นที่จะต้องรู้เรื่องราวของชาติอื่นที่เกี่ยวข้องกับบ้านเมืองเรา รวมทั้งเหตุการณ์ของบ้านเมืองที่ได้เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้เนื่องจากเป็นระยะเวลาที่อิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตกเข้ามาอิทธิพลต่อการปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัย ดังนั้นเนื้อหาสาระที่กำหนดไว้ในหนังสือเรียนจึงเป็นเนื้อหาสาระที่รัฐเห็นว่ามีความจำเป็นต่อความอยู่รอดและความเจริญก้าวหน้าของประเทศ ได้แก่ ความรู้ในเรื่องรัฐชาติและการสร้างสำนึกของการรวมชาตินั่นเอง

หนังสือภูมิศาสตร์สยาม หรือหนังสือแบบสอนอ่านภูมิศาสตร์ที่เกิดขึ้นใหม่จึงให้ความรู้ทางสังคมในเรื่องราวเกี่ยวกับบ้านเมือง และระเบียบวิธีการปกครองสมัยใหม่ ซึ่งนับว่าสอดคล้องกับเนื้อหาสาระที่หลักสูตรกำหนดไว้ เช่น กำหนดให้นักเรียนทุกชั้นเรียนภูมิศาสตร์สยามพงศาวดารของชาติไทย ตลอดจนวิธีการปกครองบ้านเมืองในขณะนั้น ซึ่งเนื้อหาต่าง ๆ เหล่านี้จะละเอียดพิสดารเมื่ออยู่ในชั้นสูงขึ้น

สำหรับในชั้นต้น ๆ เนื้อหาความรู้เรื่องบ้านเมืองของคนจะปรากฏอยู่ในวิชา “ความรู้เรื่องเมืองไทย” ซึ่งกำหนดความมุ่งหมายไว้ว่า “ให้รู้จักบ้านเมืองของตัวเองว่าเป็นอย่างไร โฉนจึงได้ตั้งหลักฐานเป็นปีกแผ่นแน่นหนาขึ้นได้ เพื่อจะได้เกิดความรักชาติบ้านเมืองและคิดบำรุงบ้านเมืองโดยตั้งตัวไว้ให้เป็นพลเมืองดี” ดังนั้นความรู้เกี่ยวกับภูมิศาสตร์และพงศาวดารของชาติไทยจึงเป็นความรู้พื้นฐานของการเป็น “ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินที่ดี” เมื่อเติบโตขึ้นต่อไปข้างหน้า ทั้งนี้คุณสมบัติของความเป็นพลเมืองดีที่รัฐต้องการในขณะนั้นได้ระบุไว้ในความมุ่งหมายของวิชาจรรยา ซึ่งปรากฏว่าพลเมืองดีจะต้องมีความกตัญญูรู้คุณบิดามารดา ครูอาจารย์และพระมหากษัตริย์เป็นอันดับแรกและมีความรักชาติบ้านเกิดเมืองนอนเป็นอันดับต่อไป นอกจากนี้จะต้อง

เป็นผู้มีความคิดริเริ่มชอบชาติ รู้สิ่งควรประพฤติ รู้ศีลธรรมที่เป็นธรรมสำหรับตนและสำหรับรัฐ
ที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น

ด้วยเหตุนี้หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาที่เกิดขึ้นมาใหม่จึงได้แก่ แบบเรียนจรรยา
เบญจศีลเบญจธรรม แบบเรียนจรรยาเรื่องพระพุทธศาสนา เป็นต้น ที่สะท้อนให้เห็นถึงเป่า
หมายของรัฐที่มุ่งปลูกฝังคุณธรรมในพุทธศาสนาให้ฝังมั่นอยู่ในสันดานของเด็กเพื่อให้เกิดความ
กตัญญูรู้คุณต่อชาติบ้านเมืองและพระมหากษัตริย์ การสร้างความสำนึกให้เกิดความรักชาติจึง
เป็นเนื้อหาสาระในด้านคุณธรรมที่ควบคู่กันไปกับด้านความรู้เรื่องชาติ รัฐ กษัตริย์ ฯลฯ ซึ่งเป็น
รูปแบบของรัฐในสมัยนั้นที่พระมหากษัตริย์คือศูนย์กลางของอำนาจ ความรักชาตินี้จึงต้องแสดง
ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และมีความรู้เรื่องรัฐพอควร

เนื้อหาวิชาจรรยาที่ประกอบด้วยศีล ธรรมและความประพฤติในระยะแรกได้อาศัยคุณ
ธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลัก ซึ่งเป็นไปตามแนวคิดของผู้นำการศึกษาในขณะนั้น เช่น
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เจ้าพระยาพระเสด็จฯ เป็นต้น และอาศัย
หลักการสอนตามแบบพระพุทธศาสนา คือเน้นการลงมือปฏิบัติเป็นสำคัญ ในหลักสูตรและ
หนังสือเรียนจึงเน้นความประพฤติของผู้เรียนอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้จะต้องขึ้นอยู่กับความเอาใจ
ใส่ หมั่นดูแลแล้วกล่าวตักเตือน สั่งสอนอย่างสม่ำเสมอของครูผู้สอน

ต่อมาความรู้เรื่องราวเกี่ยวกับรัฐได้ขยายขอบเขตออกไปหลังการเปลี่ยนแปลงการ
ปกครองเป็นแบบประชาธิปไตย กล่าวคือพลเมืองจะต้องมีความรู้เรื่องระบอบการปกครองแบบ
ใหม่ จะต้องเข้าใจคำว่ารัฐธรรมนูญ สิทธิ หน้าที่ของพลเมืองตามกฎหมาย ระเบียบบริหารราช
การส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น วันสำคัญ รัฐสภา ผู้แทนฯ อำนาจอธิปไตย อำนาจนิติบัญญัติ
อำนาจบริหาร อำนาจตุลาการ คณะรัฐมนตรี ศาลชั้นต้น ศาลอุทธรณ์ ศาลฎีกา การป้องกัน
ประเทศ ภาษี งบประมาณของประเทศ ฯลฯ เหล่านี้เพื่อจะได้ทำหน้าที่พลเมืองดีในสังคมยุค
ใหม่ ซึ่งกำหนดไว้ในหลักสูตรแรกหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองว่า เป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ
ต่อครอบครัว ต่อหมู่คณะ ต่อชาติ ศาสนาพระมหากษัตริย์และรัฐธรรมนูญ

นอกจากนี้ยังมีแบบอย่างความประพฤติในสังคมประชาธิปไตย ซึ่งเน้นคุณธรรมที่
คำนึงถึงประโยชน์ของหมู่คณะมากกว่าส่วนตน ได้แก่ มรรยาทในสถานที่ต่าง ๆ ความซื่อสัตย์
ในหน้าที่การงานและอื่น ๆ ความเป็นผู้นำมีน้ำใจดี ความมัธยัสถ์ในการใช้จ่าย ความอดุสหา
ในการงาน การรู้จักหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อสิ่งอันเป็นสาธารณประโยชน์และความปลอดภัยของ

ประชาชน ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งต่อมากลายเป็นหน้าที่ในฐานะที่เป็นพลเมืองดี หน้าที่เกี่ยวกับสังคม หน้าที่เกี่ยวกับรัฐ และหน้าที่ในฐานะประชากรโลก ทั้งนี้เพราะในหนังสือเรียนได้เสนอเนื้อหาเกี่ยวกับการปกครอง การศึกษา ความเป็นอยู่ของมนุษย์ และแสดงให้เห็นว่าพลเมืองในสมัยรัฐธรรมนูญแตกต่างจากพลเมืองในสมัยก่อน ทั้งนี้การเสนอเนื้อหาส่วนนี้จะต้องสอดคล้องกับความเป็นจริงในสังคมและสนองนโยบายของรัฐในขณะนั้นอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากทัศนคติของหัวหน้ากองวิชาการที่ได้เสนอความเห็นเรื่องหลักสูตร พ.ศ. 2490 ไว้ดังนี้

หลักเกณฑ์ในการวางหลักสูตรและประมวล นอกจากจะต้องอาศัยหลักวิชา อาศัยรูปแบบอย่างของคนอื่นที่เคยทำกันมา ยังจะต้องหันเข้าไปให้ความสัมพันธ์กับความต้องการของบ้านเมือง ยิ่งกว่านั้นยังอาจโน้มโน้มไปตามความคิดเห็นผู้มีอำนาจบริหารการศึกษาแต่ละท่าน ดังจะเห็นว่าศีลธรรมจรรยาเข้มงวดกวัดขันมากในสมัยเจ้าพระยาพระเสด็จ ประวัติศาสตร์ในสมัยพระองค์เจ้าธรรมาธิราช และยุวชนทหารในสมัยพลตรีประยูร ภมรมนตรี (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ: สบ.5.2/17)

ด้วยเหตุนี้เนื้อหาวิชาประวัติศาสตร์จึงได้เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของสังคมสมัยใหม่และแนวคิดของผู้นำของไทยในขณะนั้นคือ เพิ่มเนื้อหาประวัติบุคคลสำคัญของไทยเพื่อเร้าใจให้ผู้เรียนอยากกระทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อหมู่คณะ และเสียสละเพื่อชาติได้ พร้อมกันนั้นก็ต้องรู้เรื่องราวความเป็นมาของชาติไทย “ว่าเดิมสืบมาแต่ไหน รวบรวมกันเข้าอย่างไร ต้องแข่งขันสู้รบกับใครบ้าง แล้วเปลี่ยนมาโดยลำดับเวลาจนตั้งลงเป็นหลักฐานดังปรากฏในทุกวันนี้อย่างไร” เพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในชาติ และความรู้เรื่องราวของชนชาติอื่นเพื่อให้เกิดการเปรียบเทียบ และนำแบบอย่างมาใช้ปรับปรุงบ้านเมืองของตน เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประเทศอื่นเหล่านี้ก็จะช่วยสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างชาติด้วย และผลปรากฏว่าเนื้อหาวิชาประวัติศาสตร์ได้เพิ่มพูนขึ้นมาอย่างมาก เพราะรวมเอาภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์มาสัมพันธ์กัน กล่าวคือเมื่อเรียนประเทศใดก็ต้องรู้สภาพความเป็นอยู่ การทำมาหากิน และเรื่องราวที่สำคัญๆ เกี่ยวกับชาตินั้น ซึ่งนอกจากจะเน้นภูมิศาสตร์กายภาพ ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ ภูมิศาสตร์การค้าในระยะแรก ๆ แล้วนั้นยังรวมภูมิศาสตร์ภูมิภาคอื่น ๆ ทั่วโลกไม่แต่เฉพาะประเทศเพื่อนบ้านเท่านั้น

ต่อมาเมื่อวิชาต่าง ๆ เหล่านี้กลายเป็นวิชาสังคมศึกษาซึ่งได้นำเอาเนื้อหาสาระของสังคมศาสตร์โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยาและภูมิศาสตร์โดย

เลือกว่าเหมาะสมแก่การศึกษาในระดับประถมและมัธยมเข้ามาสอน ยิ่งทำให้เนื้อหาของวิชามากขึ้นตามลำดับ จนทำให้ผู้เรียนเกิดความเบื่อหน่าย เพราะต้องใช้ความรู้ความจำมากกว่าความเข้าใจ เป็นเหตุให้มีการปรับปรุงหลักสูตรและหนังสือเรียนให้ตอบสนองความต้องการของผู้เรียนให้มากขึ้น

ในส่วนของหนังสือเรียนก็ได้เปลี่ยนบทบาทจากการใช้หนังสือเพียงเล่มเดียวมาเป็นหลายเล่ม และได้เสนอเนื้อหาที่พัฒนาทักษะต่าง ๆ ของผู้เรียนมากขึ้นตามลำดับ กล่าวคือมีได้นำมาเพื่อใช้ “อ่านเอาเรื่อง” อีกต่อไป เพราะตามหลักสูตรใหม่ที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนี้มีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ให้กับผู้เรียนรวมทั้งมีหนังสืออ่านเพิ่มเติมมากขึ้น ทั้งนี้มุ่งให้ผู้เรียนคิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหา นั่น เนื้อหาสาระในหนังสือเรียนจึงไม่ใช่จุดหมายปลายทางของการเรียนรู้ อีกต่อไป ทั้งนี้เพราะเราไม่สามารถจะจดจำเรื่องราวต่าง ๆ อันมากมายเหล่านี้ได้ รวมทั้งความรู้เหล่านั้นนับวันแต่จะมีเพิ่มมากขึ้น

จึงสรุปได้ว่าเนื้อหาวิชาสังคมศึกษาได้พัฒนาจากรายวิชาต่าง ๆ เช่น ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมืองและศีลธรรมในหลักสูตรแต่เดิมมาสู่การหลอมรวมวิชาต่าง ๆ เหล่านี้เข้าด้วยกันเป็นวิชาสังคมศึกษา ซึ่งมีลักษณะเนื้อหาที่สำคัญ 2 ส่วน คือ ความรู้เกี่ยวกับสังคมที่รัฐเห็นว่าจำเป็นในขณะนั้นกับความรู้ที่ต้องการจะปลูกฝังให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกรักบ้านเมือง ซึ่งเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะจัดให้มีขึ้น โดยพิจารณาว่าเหมาะสมกับวัยและความสนใจของผู้เรียนอย่างแท้จริง

จากลักษณะเนื้อหาวิชาสังคมศึกษาที่ได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นลำดับ เนื้อหาที่เป็นหลักมาโดยตลอดคือ ประวัติศาสตร์ชาติไทยซึ่งมีขอบข่ายเนื้อหาสาระที่กว้างขึ้น และให้ความสำคัญกับระเบียบวิธีการและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ สังคม ศิลปวัฒนธรรมไทย รวมทั้งประวัติของบุคคลสำคัญของโลก วิทยาการและความก้าวหน้า ความเป็นมาของมหาประเทศผู้นำโลกในปัจจุบัน ปัญหาระหว่างประเทศ ฯลฯ แทนที่จะเน้นเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ สงคราม เช่น ในอดีต

นอกจากนี้จะพบว่า เนื้อหาวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมนั้นมีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาวิชาให้สอดคล้องกับสภาพสังคมอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะสัมพันธ์กับนโยบายการปกครองของประเทศ รวมทั้งความต้องการของประชาชน การเพิ่มเนื้อหาหรือลดเนื้อหาลงในแต่ละครั้งเป็นเพราะมีปัจจัยต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น แนวนโยบายแห่งรัฐเกี่ยวกับการจัดการศึกษาที่

ปรากฏในรัฐธรรมนูญแห่งประเทศไทย แผนการศึกษาแห่งชาติ และนโยบายในการบริหารราชการแผ่นดินของรัฐบาลแต่ละชุด ดังเช่น มีการกำหนดให้การจัดการศึกษาแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ จริยศึกษา พุทธิศึกษา และพลศึกษาในแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 หนังสือแบบสอนอ่านใหม่ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็เสนอเนื้อหาที่ตอบสนองนโยบายดังกล่าว เช่น มีเรื่องกีฬาในโรงเรียน น้ำใจนักกีฬา รัฐธรรมนูญ สหกรณ์ คนเอาการเอางาน (เล่ม 5) การเลือกผู้แทน วิธีตั้งสหกรณ์หาทุน คนงานดี (เล่ม 7) เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป้าหมายของการจัดการศึกษานั้นมิใช่เป็นเพียงเพื่อให้ “รู้หนังสือ หัดให้เป็นคนดี และมีวิชาทำมาหากิน” เท่านั้น แต่ยังต้องฝึกฝนให้ผู้เรียนมีความเจริญงอกงามทั้งทางสติปัญญา ศีลธรรมอันดีงาม และมีสุขภาพอนามัยแข็งแรงอีกด้วย หนังสือเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมที่เกิดมาภายหลังการปกครองจึงสะท้อนให้เห็นนโยบายการจัดการศึกษาของรัฐอย่างชัดเจน เช่น เรื่องการศึกษาที่มุ่งให้พลเมืองอ่านออกเขียนได้อย่างทั่วถึง ให้รู้จักหน้าที่พลเมือง ให้รู้จักประกอบอาชีพ ให้เป็นผู้มีวัฒนธรรม ให้มีความรักชาติ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เนื้อหาที่เป็นคุณธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาก็ยังคงเป็นหลักความประพฤติในสังคมไทยมาโดยตลอด แม้ว่าในบางช่วงเวลาจะหันมาเน้นคุณธรรมในระดับสากลก็ตาม ในปัจจุบันจะเห็นว่าการพัฒนาคุณธรรมยังคงเป็นเป้าหมายหลักในนโยบายการศึกษาของรัฐ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวได้บรรจุไว้ในแผนพัฒนาการศึกษา ฉบับที่ 5 (2525-2529) เป็นแผนแรก รวมทั้งเน้นเรื่องวัฒนธรรม ทั้งนี้เพราะเป็นช่วงที่การเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมมีมากขึ้น

2. ลักษณะของการนำเสนอเนื้อหา

เนื่องจากหนังสือเรียนเป็นหนังสือที่เขียนขึ้นเพื่อใช้ในการเรียนการสอน และมีเนื้อหาสาระตรงตามหลักสูตร ดังนั้นเมื่อหลักสูตรฉบับแรก คือ พ.ศ. 2438 กำหนดให้ใช้หนังสือพระราชพงศาวดาร ประกอบการอ่านในวิชาภาษาไทย ลักษณะของการนำเสนอเนื้อหาในพระราชพงศาวดาร จึงต้องเอื้อต่อการสอนอ่าน ดังจะเห็นได้จากมีการเรียบเรียงใหม่ ให้มีใจความกะทัดรัด มีคำถามท้ายบท ตลอดจนมีการแปลศัพท์ที่ยากกับหมายเหตุด่าง ๆ รวมทั้งมีคำแนะนำสำหรับการฝึกหัดอ่าน เขียนคำบอก เป็นต้น

นอกจากนี้ จะต้องมามีวิธีเขียนที่ชวนอ่าน เข้าใจง่าย เหมาะกับวัยและระดับชั้นของเด็ก ดังที่หลวงจรัส เขาวณะพันธ์ (2453: 6-7) ได้กล่าวถึงแบบเรียนพงศาวดารไว้ว่า

แบบเรียนพงศาวดารควรแต่งให้ชวนอ่าน (เช่น สามก๊ก) คือ อย่าให้นักเรียนรู้สึกเบื่อหน่าย ต้องจำใจเรียน เพราะเหตุว่าเป็นหนังสือที่ต้องเรียนได้ ควรใช้สำนวนโวหารให้ฉฉานชัดเจน ให้เห็นจริงให้เหมือนคนพูด และให้อ่านดัง ๆ ได้ ไม่ขัดหู ควรเขียนข้อความให้ง่าย ไม่เคลือบแฝง เมื่อเด็กได้อ่านแม้แต่ครั้งเดียวก็ให้ปีติสมุคเล่าเรื่องได้

ส่วนหนังสือภูมิศาสตร์นั้น แผนที่ รูปภาพนับเป็นส่วนสำคัญที่จะสร้างความเข้าใจให้แก่ผู้เรียนเป็นอย่างมาก รวมทั้งคำอธิบายด้วยการเปรียบเทียบของจริง นอกจากนี้จะมีการเสนอหัวข้อเรื่องที่ชวนให้สนใจติดตามอ่าน ซึ่งลักษณะการเขียนแบบ “หนังสือสอนอ่าน” นั้น นอกจากจะเขียนให้นำอ่านแล้ว ยังเป็นเชิงสั่งสอนอีกด้วย ดังจะสังเกตได้จากวิธีเขียนในหนังสือสอนอ่านธรรมจริยา หนังสือพลเมืองดี เป็นต้น แบบสอนอ่านภูมิศาสตร์ก็นำวิธีการดังกล่าวมาใช้เช่น มีการแบ่งใจความออกเป็นตอน ๆ มีหลายเลขกำกับเพื่อสะดวกในการอ่าน

สำหรับหนังสือประวัติศาสตร์ ที่มีขึ้นสมัยหลังก็มีการสอดแทรกข้อคิดเห็นประกอบหลักฐานและอธิบายความอย่างละเอียด เป็นต้น

จึงสรุปได้ว่า วิธีการเขียนหนังสือเรียนเฉพาะวิชาจะมีระเบียบวิธีการเขียนที่เป็นแบบอย่างเฉพาะของตน ซึ่งจะสังเกตเห็นได้ในหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาที่แยกเป็นรายวิชาดังกล่าวข้างต้น

สำหรับแนวการเขียนของหนังสือเรียนในสมัยหลัง ๆ จะมีหลักเกณฑ์การตรวจหนังสือเรียนเป็นกรอบหลักอีกทางหนึ่ง ซึ่งยึดตามหลักสากล เช่น ในคำนำของหนังสือประวัติศาสตร์มัธยมศึกษาตอนปลาย ตามหลักสูตรใหม่โดยนายชาญ นาคพงศ์ ได้กล่าวไว้ว่า “ในการเรียบเรียงประวัติศาสตร์มัธยมปลายเล่มนี้ ข้าพเจ้าถือเอาแนวประมวลการศึกษาใหม่เป็นบรรทัดฐานพร้อมด้วยหลักวิชาประวัติศาสตร์”

ซึ่งหลักเกณฑ์การตรวจหนังสือเรียนนี้เป็นกรอบกว้าง ๆ มีหลักการสำคัญ ๆ ที่ใช้ได้กับทุกวิชา เช่น เนื้อหาสาระจะต้องสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตร เนื้อหาถูกต้อง ทันสมัย เป็นต้น การตรวจหนังสือเรียนทำในรูปของคณะกรรมการ ซึ่งจะต้องพัฒนาเกณฑ์ที่เหมาะสมเฉพาะสาขาขึ้นมาอีกทีหนึ่ง มีข้อที่น่าสังเกตคือ เวลาผู้เขียนศึกษาหลักสูตรว่าต้องการให้นักเรียนเรียนอะไร มักจะไปเน้นว่าหลักสูตรต้องการให้ผู้เรียนเรียนเรื่องอะไร มากกว่าจะมองว่า

เรียนเรื่องนี้เพื่ออะไร จึงมักจะเน้นเนื้อหามากกว่าวิธีการเสนอเนื้อหา ถ้าจะสังเกตลักษณะการจัดหัวข้อเรื่องในหนังสือเรียนในระยะหลังจะพบว่า เป็นการจัดลำดับหัวข้อเรียงต่อ ๆ กัน ดังเช่นที่หลักสูตรกำหนดไว้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาในสมัยต่อ ๆ มามักจะเน้นเนื้อหารายละเอียดในข้อเท็จจริงมากกว่าวิธีการนำเสนอ

สำหรับการนำเสนอเนื้อหาในหลักสูตร พ.ศ. 2503-2520 นั้นเริ่มมีการนำเสนอในรูปแบบของการจัดหมวดหมู่เนื้อหาอย่างกว้าง ๆ ตามแนวคิดหลักในหมวดสังคมศาสตร์ ทั้งนี้ได้นำวิธีการเรียนแบบแบ่งเป็นตอนตามระบบการศึกษาของสหรัฐอเมริกาเข้ามาใช้ ซึ่งส่งผลให้มีการเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหาวิชาสังคมศึกษา ออกไปอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้เพราะตามแนวคิดใหม่สังคมศึกษาเป็นวิชาที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อกันและกัน และมีต่อสิ่งแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคม

การนำเสนอเนื้อหาสังคมศึกษาในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นพุทธศักราช 2521 ได้มีการพัฒนาโดยนำวิชาการหลายสาขาเข้ามาผสมผสานกัน โดยไม่แยกเนื้อหาเป็นรายวิชาเอกเทศ คือ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมือง และศีลธรรมเป็น 4 วิชาเหมือนดังแต่ก่อน แต่ได้นำเอาวิชาในสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 7 วิชาได้แก่ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมือง ศีลธรรม สังคมวิทยา ประชากรศึกษาและสิ่งแวดล้อม และเศรษฐศาสตร์ เข้ามาบูรณาการในเนื้อหาสาระในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1, 2 และ 3 ภายได้หัวข้อเรื่อง ประเทศของเรา เพื่อนบ้านของเรา และโลกของเราตามลำดับ ส่วนเนื้อหาวิชาสังคมศึกษาตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายพุทธศักราช 2524 ก็มีความกว้างขวางมากขึ้น โดยเฉพาะวิชาใหม่ในรายวิชาบังคับ ได้แก่ ส 401 ส 402 ส 503 ส 504 ส 605 และ ส 606 เป็นวิชาที่นำเอาแขนงวิชา 8 สาขาทางสังคมศาสตร์มาผสมผสานเข้าด้วยกัน แต่อย่างไรก็ตาม เนื้อหาในรายวิชาเลือกยังคงแยกกันเป็นรายวิชาต่าง ๆ

จึงสรุปได้ว่า พัฒนาการของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาในช่วง พ.ศ. 2438 - พ.ศ. 2498 เริ่มจากการสอนสอดแทรกในวิชาภาษาไทย ซึ่งหลักสูตรกำหนดให้อ่านพงศาวดาร ต่อมาจึงได้นำเนื้อหาจากพงศาวดารมารวมกับวิชาภูมิศาสตร์ แล้วจึงได้พัฒนาเป็นวิชาประวัติศาสตร์ไทยเฉพาะ ซึ่งมีเนื้อหาประวัติศาสตร์ไทยและชาติอื่น

ในช่วง พ.ศ. 2503-2520 แผนการศึกษาแห่งชาติพุทธศักราช 2503 ได้เน้นความสำคัญ
ของพัฒนาการด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง จึงได้เพิ่มเนื้อหาวิชาดังกล่าวในหนังสือเรียน
สังคมศึกษา

ในช่วงการใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นพุทธศักราช 2521 และหลักสูตรมัธยมศึกษา
ตอนปลายพุทธศักราช 2524 ต่อมาจนถึงหลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533 มีการ
บูรณาการเนื้อหาวิชาจากแนวคิดที่สำคัญในวิชาต่างๆ ในหมวดวิชาสังคมศาสตร์เข้าด้วยกัน โดย
มีจุดมุ่งหมายให้ผู้เรียนนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ ดังนั้นเนื้อหาวิชาสังคม
ศึกษาจึงได้รับการเปลี่ยนแปลงตลอดมาเป็นระยะเพื่อให้สัมพันธ์กับเป้าหมายทางการศึกษาของ
รัฐ แนวคิดทางการศึกษาของนักการศึกษาที่สำคัญของประเทศ และสภาพการณ์ของบ้านเมือง
ในระบอบเวลานั้น

ส่วนวิธีการนำเสนอเนื้อหาสาระในหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา มีลักษณะเป็นการ
แยกเนื้อหาในหนังสือเรียนเฉพาะรายวิชาในระยะแรก และเป็นการจัดหมวดหมู่เนื้อหาวิชาตาม
แนวคิดหลักในหมวดสังคมศาสตร์ในระยะต่อมา และบูรณาการเนื้อหาวิชาต่างๆ ในเล่มเดียวกัน
แต่วิธีการเขียนส่วนใหญ่ยังคงเป็นการเสนอรายละเอียดข้อเท็จจริงในแต่ละวิชา มีหนังสือเรียน
บางส่วนเท่านั้นที่เสนอแนวคิดที่สำคัญในสาขาสังคมศาสตร์เชิงบูรณาการ ที่จะช่วยให้ผู้เรียนมี
พัฒนาการทางความคิดเชิงวิพากษ์ นอกจากนี้สิ่งที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดลักษณะและ
คุณภาพของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ได้แก่ วัตถุประสงค์ของหลักสูตรและหลักเกณฑ์ใน
การประเมินคุณภาพหนังสือเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ (ชูลิพร พงษ์สมบูรณ์ 2532: 298)

3. ตัวอย่างรายชื่อหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นพุทธ ศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)

วิชาบังคับแกน

— หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 101	นายไพฑูรย์ พงสะบุตรและ
ประเทศของเรา 1 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1	นางวิลาสวงศ์ พงสะบุตร
(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)	บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด
— หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 102	กระทรวงศึกษาธิการ

- ประเทศของเรา 2 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1
- หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 203 ทวีป
ของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2
(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)
 - หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 204
ประเทศของเรา 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2
(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)
 - หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 305
โลกของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3
 - หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 306
ประเทศของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3
(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)
- วิชาบังคับเลือก**
- หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 017
จริยธรรมกับบุคคล ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1
(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)
 - หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 018 พระ
พุทธศาสนาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 (ฉบับ
ได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)
 - หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 0110 พระ
พุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2
 - หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 0111 พระ
พุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2
 - หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 0112 พระ
พุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3
(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)
 - หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 0113 พระ
- ประเสริฐ วิทยารัฐ และคณะ
บริษัทสำนักพิมพ์วัฒนาพานิช จำกัด
- นายกระมล ทองธรรมชาติ และคณะ
บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อจท.จำกัด
- กระทรวงศึกษาธิการ
- นายชำนาญ ประทุมสินธุ์และคณะ
สำนักพิมพ์ประสานมิตร
- นายวสิน อินทสระ
บริษัทสำนักพิมพ์วัฒนาพานิช จำกัด
- นายวิทย์ วิศทเวทย์ และ
นายเสฐียรพงษ์ วรรณปก
บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อจท.จำกัด
กระทรวงศึกษาธิการ
- กระทรวงศึกษาธิการ
- นายวิจิตร เกิดวิสัยธุ์ และคณะ
บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด
- นายสังคม ศรีราช

พุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3
(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)

สำนักพิมพ์ประสานมิตร

วิชาเลือกเสรี

— หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 011 สังคม
และวัฒนธรรมไทย ระดับมัธยมศึกษา
ตอนต้น

(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)

นางสุพัตรา สุภาพ และ นายสัญญา
สัญญาวิวัฒน์ บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนา
พานิช จำกัด

— หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 021 ชีวิต
และงานของบุคคลตัวอย่าง ระดับมัธยม
ศึกษาตอนต้น

(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)

นางวิลาศวงศ์ พงสะบุตรและ
นางพรพิไล เลิศวิชา
บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด

— หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 031
เศรษฐศาสตร์ทั่วไป

ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)

นายวิทยากร เชียงกุล
บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด

— หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 042
การปกครองของไทย

ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)

นายสุชุม นवलสกุล
องค์การค้ำของคุรุสภา

**4. ตัวอย่างรายชื่อหนังสือเรียนสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย
พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)**

วิชาบังคับแกน

— หนังสือเรียน ส 401 สังคมศึกษา
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)

นายวิชัย ศรีคำ และคณะ
องค์การค้ำของคุรุสภา

- หนังสือเรียน ส 402 สังคมศึกษา
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย
(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)
 - หนังสือเรียน ส 503 สังคมศึกษา
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย
(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)
 - หนังสือเรียน ส 504 สังคมศึกษา
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย
(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)
 - หนังสือเรียน ส 605 สังคมศึกษา
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย
(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)
 - หนังสือเรียน ส 606 สังคมศึกษา
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย
(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)
- วิชาเลือกเสรี**
- หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 012
ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย
(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)
 - หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 023
เอเชียใต้ในโลกปัจจุบัน
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย
(ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)
- นายจรูญ สุภาพ และคณะ
บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด
 - นางสาวสวาท เสนาณรงค์
บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด
 - นายศิรณ พงศ์มณฑิณี และคณะ
บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด
 - นางแถมสุข นุ่มนนท์ และคณะ
บริษัทสำนักพิมพ์วัฒนาพานิช จำกัด
 - นายเดือน คำดี และนายนิก ทองมีเพชร
บริษัทสำนักพิมพ์วัฒนาพานิช จำกัด
 - นายมนัส สุวรรณ
บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด
 - นายวิทยา สุจริตชนารักษ์และ
นายจรูญ สุภาพ
บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด

<p>— หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 0210 ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมไทย ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)</p>	<p>นางสาวสุจิตรา วุฒิสถียร นางศรีสุข ทวีชาประสิทธิ์ นางสาววิไลลักษณ์ เมฆารัตน์ และ นางวัลย์วภา บุชรัตนพันธ์ องค์การค้ำของคุรุสภา นายวิทยา นภาศิริกุลกิจ องค์การค้ำของคุรุสภา</p>
<p>— หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 032 การปกครองท้องถิ่นของไทย ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)</p>	<p>นายชำนาญ นิสารัตน์ บริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด</p>
<p>— หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 041 ศาสนาสากล ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)</p>	<p>กระทรวงศึกษาธิการ</p>
<p>— หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 049 พระพุทธศาสนา ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย</p>	<p>นางสุพัตรา สุภาพ และคณะ บริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด</p>
<p>— หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 051 มนุษย์กับสังคม ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)</p>	<p>นางสุพัตรา สุภาพ และคณะ บริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด</p>
<p>— หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 062 การเงินการธนาคารและการคลัง ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ)</p>	<p>นายประชุม โฉมฉายและคณะ บริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจท จำกัด นางประไพศรี อักษรเจริญทัศน์ นางประไพศรี อักษรเจริญทัศน์ นางประไพศรี อักษรเจริญทัศน์ นางประไพศรี อักษรเจริญทัศน์ นางประไพศรี อักษรเจริญทัศน์ นางประไพศรี อักษรเจริญทัศน์ นางประไพศรี อักษรเจริญทัศน์</p>

แบบฝึกหัด

1. จงอธิบายประวัติความเป็นมาของหนังสือเรียนไทยในสมัยต่าง ๆ ต่อไปนี้
 - 1.1 สมัยสุโขทัย
 - 1.2 สมัยอยุธยา
 - 1.3 สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1-4)
 - 1.4 สมัยปฏิรูปการศึกษา (รัชกาลที่ 5)
 - 1.5 สมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย (รัชกาลที่ 6-7)
 - 1.6 สมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองถึง พ.ศ. 2533
2. หนังสือเรียนของไทยเราเริ่มมีใช้เป็นครั้งแรกตั้งแต่สมัยใด และมีวิวัฒนาการเป็นอย่างไร อธิบายโดยบอกชื่อหนังสือประกอบด้วย
3. ยกตัวอย่างรายชื่อหนังสือเรียนระหว่าง พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2524 ในวิชาต่อไปนี้มา 3 เล่ม
 - 3.1 ภาษาไทย
 - 3.2 วิทยาศาสตร์
 - 3.3 สังคมศึกษา
 - 3.4 ภาษาอังกฤษ
 - 3.5 คณิตศาสตร์
4. หนังสือเรียนที่ใช้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-4) มีอะไรบ้าง จงกล่าวถึงแต่ละเล่มมาพอสังเขป
5. หนังสือเรียนของไทยสมัยใดที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนที่สุด และมีหนังสือเรียนวิชาอะไรเกิดขึ้นบ้าง
6. หนังสืออ่านประกอบเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยใด และมีการพัฒนาอย่างไรบ้าง
7. อธิบายประกอบการยกตัวอย่างเกี่ยวกับพัฒนาการของหนังสือเรียนสังคมศึกษาในประเทศไทยในด้านต่อไปนี้
 - 7.1 ลักษณะของเนื้อหาและการเปลี่ยนแปลงของเนื้อหา
 - 7.2 ลักษณะการนำเสนอเนื้อหา

8. จงอธิบายเรื่องต่อไปนี้มาโดยสังเขป
 - 8.1 หนังสือแบบเรียนหลวง 6 เล่มของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)
 - 8.2 วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม-มหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย
 - 8.3 จินตมณีสี่ตำนาน
 - 8.4 หนังสือโบราณศึกษา
 - 8.5 แบบเรียนหลวง 6 เล่มในสมัยปฏิรูปการศึกษา
9. จงสำรวจและเสนอชื่อหนังสือเรียนสังคมศึกษาทั้งระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย (หลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) จำนวน 10 เล่ม

บรรณานุกรม

ขจร สุขพานิช. "เอกสารในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์" *สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับพิเศษ*. 3
มิ.ย. 2509, 113.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. *แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535*. 2535.

คณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. *100 ปี ประถมศึกษาเพื่อทวยราษฎร์*.
กรุงเทพมหานคร: คุรุสภาลาดพร้าว, 2527.

จรัส เชาวนะพันธุ์, หลวง. *วิธีสอนพงศาวดาร*. พระนคร: กรมตำรา, 2453.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัชติยา กรรณสูต (รวบรวม). *เอกสารการเมืองการปกครองของไทย*.
กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518.

ชวลีพร พงษ์สมบูรณ์. *พัฒนาการของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาในประเทศไทย*.
วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.

ดำรงราชานุภาพ, สำเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. "ประวัติสังเขปแห่งการจัดการศึกษา
ปรีดยบันแห่งประเทศสยาม," ในหน่วยศึกษานิเทศก์ กรมศึกษาธิการ. *เอกสารการ
นิเทศการศึกษาฉบับสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี*. กรุงเทพมหานคร, 2525.

ทองต่อ กล้ายไม้ ณ อยู่ธยา. "การศึกษาของไทยก่อนพุทธศักราช 2427," ในสำนักงานคณะกรรมการ
การประถมศึกษาแห่งชาติ. *100 ปี ประถมศึกษาเพื่อทวยราษฎร์*.
กรุงเทพมหานคร: คุรุสภาลาดพร้าว, 2527.

_____. "การศึกษาไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 (พ.ศ. 2325-2411)," ใน
กระทรวงศึกษาธิการ. *200 ปี ของการศึกษาไทย*. กรุงเทพมหานคร: คุรุสภาลาด
พร้าว, 2526.

ธนิต อยู่โพธิ์. *บันทึกเรื่องหนังสือจินดามณี*. พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2512.

ธวัช ปุณโณทก. *การวิเคราะห์แบบเรียนไทยตอน 2 เรื่องรูปแบบและเนื้อหาวรรณกรรมแบบ
เรียนไทย*. กรุงเทพมหานคร: คุณพิมพ์อักษรกิจ, 2527.

นางนพมาศหรือคำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์. *ธนบุรี: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา*, 2513.

- เบ็ญจวรรณ สุนทรากุล. การวิเคราะห์แบบเรียนไทย. กรุงเทพมหานคร: บริษัทวิคตอรี
เพาเวอร์พอยท์ จำกัด, 2525.
- ประพิมพ์พรรณ โชคสุวรรณสกุล. การวิเคราะห์หนังสือแบบเรียน. กรุงเทพมหานคร: สำนัก
พิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2531.
- ภูธร ภูมะธน. "เอกสารสมัยสมเด็จพระนารายณ์และสมัยหลังจากนั้นที่เก็บรักษาอยู่ ณ ประเทศ
ฝรั่งเศส," ในภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ร่วม
กับศูนย์ยุโรปศึกษาทววมหาวิทยาลัย. เอกสารสัมมนา "300 ปี ความสัมพันธ์ไทย
-ฝรั่งเศส." กรุงเทพมหานคร: คุณพินอักษรกิจ, 2527.
- เรื่องอุไร กุศลาลัย. วิชาชุดครูประกาศนียบัตรครูมัธยมของคุรุสภา ภาษาไทยตอน 2 หลัก
ภาษา. กรุงเทพมหานคร: คุรุสภาลาดพร้าว, 2518.
- วิชาการ, กรม กระทรวงศึกษาธิการ. คำสั่งกระทรวงศึกษาธิการที่ วก 229/2538 เรื่องการ
กำหนดหนังสือสำหรับเลือกใช้ในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2538.
- _____ แนวพระราชดำริแก้รัชกาล. กรุงเทพมหานคร: คุรุสภาลาดพร้าว, 2527.
- _____ เอกสารของกรมวิชาการ ชุด พัฒนาการทางการศึกษา อันดับที่ 1 ความเป็นมาของ
แผนการศึกษาชาติ. พระนคร: มงคลการพิมพ์, 2504.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. "การปฏิรูปการศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พ.ศ.
2475," ใน กระทรวงศึกษาธิการ. 200 ปี ของการศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร:
คุรุสภาลาดพร้าว, 2526.
- ศรีจันทร์ พันธุ์พานิช. การมัธยมศึกษา (มย 311). ภาคหลักสูตรและการสอน คณะศึกษา
ศาสตร์ โรงเรียนสาธิต มศว.ปทุมวัน, 2538.
- ศิลปากร, กรม. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์,
2500.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2485-2507. พระนคร: คุรุสภา, 2507.
- _____ คู่มือหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.
2533). กรุงเทพมหานคร: คุรุสภาลาดพร้าว, 2535.

- _____ . คู่มือหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533). กรุงเทพมหานคร: อรุณสภาคพรวัว, 2535.
- เสถียร สุกโสภา. สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและบทบาทชาวจีนในสยาม. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การพิมพ์พลชัย, 2527.
- แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว.และวิมล พงศ์พิพัฒน์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325-2394). กรุงเทพมหานคร: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2523.
- จดหมายเหตุแห่งชาติ. "การเสนอความเห็นหลักสูตร พ.ศ. 2490" สบ.5.2/17 (17 เม.ย.2490)
- Encyclopedia International.** Vol.18. Lexicon Publications, Inc., 1977.
- Good, Carter V. (Editor). **Dictionary of Education.** New York: McGraw-Hill Book Company, 1973.
- The Encyclopedia Americana.** International Editor. ' Danbury, Connecticut: Americana Corporation, 1978.
- Trawick, Bucker B. **World Literature.** New York: Barnes & Noble, Inc., 1969.